

УДК [101.9]

ЕГОСИНТЕЗАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Олена Никитченко

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
факультет психології, політології та соціології, кафедра філософії
бул. Академічна 9, каб. 78, 65009, м. Одеса, Україна*

У статті характеризується егосинтезація як конвергентний процес сучасного релігійного життя. Зміст цієї тенденції розвитку релігійного життя полягає у зростанні ролі особистості в усіх елементах відтворення сучасної релігійності (доктринальній, культурній, організаційній) і на всіх її рівнях (особистому, груповому, регіональному, локальному та ін.).

Ключові слова: егосинтезація, конвергентні процеси, сучасне релігійне життя, релігійні уявлення, сучасна релігійність.

Сучасне релігійне життя світу відтворюється не лише в нечуваних раніше кількісних показниках (мільярди віруючих, мільйони релігійних об'єднань, тисячі деномінацій тощо), а й плюралізацією характеристик сприйняття цього феномена, ставлення до нього на рівні окремих особистостей, яких і підрахувати більш-менш точно неможливо принаймні тому, що, навіть ототожнюючи себе з будь-якою релігійною групою, людина може ставитись до неї, по-перше, як до результату власного вибору, а по-друге, саме перебування у тому чи іншому об'єднанні може відчуватись як тимчасове, бо ніяк не перешкоджає її вільному пошуку саме своєї духовності.

Це явище зовсім не заперечує існування сталих релігійних інституцій, які досягають зараз того нечуваного розмаху в багатьох своїх вимірах, але ж і вони прислухаються до зафіксованих вище змін у релігійному житті і відповідають на їхні виклики, чи то модернізуючи свою теорію і практику, чи то схилиючись до фундаменталізму.

Отже, на тлі і досі наявного традиційного ототожнення віруючого з тією чи іншою конкретною деномінацією (або ж з кількома – наприклад, у Монголії та в Японії) в останні десятиріччя у значної частини людей на рівні особистості формується таке ставлення до сучасних релігій, яке в різноманітних дослідженнях має назви «позаконфесійна релігійність», «квазірелігійність», «псевдорелігійність», «маргінальна релігійність», «персональна віра», «народна релігійність», «суб'єктивізація», «персоналізація», «приватизація», «шейлізація», «індивідуалізація», «індивідуація», «ітсизм» тощо.

Незважаючи на відмінність цих понять (кожне з них має свій насичений історичний зміст), усі вони у той чи інший спосіб вказують на те спільне, що відбувається зараз у релігійному житті світу – на зростання чи актуалізацію ролі особистості в сучасних релігійних процесах.

Метою статті є спроба обґрунтувати термін «егосинтезація» як такий, що за своїм змістом відповідає сутності цієї важливої зміни в релігійному житті світу сучасності.

Ще наприкінці минулого століття Е.І. Мартинюк виокремив цю тенденцію у розвитку суспільства як один із «конвергентних процесів у релігійному житті другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя» [1, с. 38] та визначив його як «егосинтонізацію» (від грец. ego – я, sintes – з'єднання, складання) для позначення зростання значення особи в релі-

гійному житті в другій половині ХХ століття за умов загального зростання ролі особистості в повоєнні роки, зумовленого багатьма факторами (поширення обізнаності, зростання матеріального рівня життя тощо), а також суто релігійними конвергентними процесами, зокрема плюралізмом, віртуалізацією та ін. у більшості релігій почали уважніше ставитись до особистості віруючого, що можна бачити і в появі значного вибору засобів залучення до життя у громаді (клуби, гуртки за інтересами тощо), зменшенні вибагливості до прочан, індивідуальній праці з ними, поширення дияконських послуг тощо.

З другого боку, сучасний релігійний плюралізм та особисте зростання для людей значення свободи дає можливість кожній людині послідовно відчувати своє ставлення до релігії як до приватної справи [2, с. 45].

Як ми вже неодноразово нагадували, у 2001 р. Науково-дослідний центр компаративістських досліджень релігії філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова сформулював своїм головним завданням дослідження сучасних тенденцій у релігійному житті світу. Аналіз цих тенденцій дозволив сформулювати загальну концепцію та вжити відповідну термінологію для подальшого виокремлення і визначення конкретних трендів у релігійному розвої сьогодення під назвою «Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя».

Сама концепція «конвергентні процеси у сучасному релігійному житті» за ці роки набула розголосу в українському релігієзнавчому середовищі та вже вживається для характеристики сучасного релігійного розвою не лише у світі загалом, а й щодо деяких подій у релігійному житті України.

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміна можна вважати як ті, що властиві більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що йдеться саме про релігійні явища, дискутується і констатується і в наші часи. у статті йдеться лише про «егосинтезацію», але як включену у всі ті процеси, які сформувались чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Насамперед це актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтизація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотеризація, зростання інклюзивізму, консюмеризм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксизація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація [3, с. 138–139].

За роки, що минули, зміст визначених тенденцій не змінився, хоча постійно відбуваються деякі зміни у їхньому значенні або в тому, яке місце вони посідають (якщо можна вжити це слово, то й «рейтинг») у повсякденні релігійного життя. Кожен із цих конвергентних процесів відіграє особливу роль у відтворенні сучасної релігійної сфери суспільного буття, тому, прискіпливо аналізуючи один із них, ми маємо повсякчас відчувати його зв'язок з іншими. у цьому сенсі ми розглядаємо й «егосинтезацію».

Більшість вищевказаних конвергентних процесів уже багато років досліджуються, добре проаналізовані в літературі, тому у цій статті ми зосередимося лише на деяких аспектах, які безпосередньо стосуються теми, що розглядається. Але спочатку зауважимо, що хоча всі вищеназвані процеси мають самодостатній зміст, вони, по-перше, всією своєю сукупністю підтверджують наявність саме конвергенції у релігійному житті цієї доби, по-друге, стимулюють один одного, по-третє, корегують чи мають певний вплив на інші.

Наше дослідження показало, що понад усю свою принадність, привабливість термін «егосинтонізація», що його було запропоновано Е.І. Мартинюком, у тій частині, що вказує саме на процес синтезації релігії навколо особистості – «синтонізація», своєю фонетикою нагадує про релігію «синто», що справді не забороняє її прихильникам брати участь у християнських та буддистських ритуалах, і це, мабуть, підкреслює історичну спадщину сучасного явища, але, на наш погляд, водночас звужує це історичне надбання, що буде нижче обґрунтовано. Отже, ми вважаємо, що нічого, окрім втрати деяких побічних асоціацій, скорочення «егосинтонізації» до «егосинтезації», не несе зміст, який цей термін позначає, воно лише уточнює.

Друге зауваження пов'язане вже із визначенням змісту «егосинтонізації», а саме із тією характеристикою, яка, на думку автора, дозволяє «ставитись людині до релігії як до своєї приватної справи», бо там далі йдеться про те, що «останнє явище народило в американській соціології термін «приватизація релігії». Важливість зауваження у тому, що поняття «приватизація релігії» виникло набагато раніше, ніж його почали вживати у своєму розумінні сучасні релігієзнавці.

Ще Г.Ф. Гегель у «Філософії релігії» вказував на те, що протестантизм вимагає від людини вірити лише в те, що вона знає, вимагає, щоб її совість була єдиною непорушною святиною [4, с. 402]. Людина не пасивна в акті Божої милості, в її знанні, волінні віри виражається вимога моменту суб'єктивної свободи. Така релігія суб'єктивна, «приватна». З іншого боку, Г.Ф. Гегель вважає, що релігія у деяких країнах уже стала приватною справою людей, яка не стосується держави, а отже, і державні справи вже не стосуються релігії [4, с. 402]. За всіма ознаками Г.Ф. Гегель розуміє процес приватизації релігії у межах поступового здійснення у протестантських країнах свободи релігії, відокремлення церкви від держави; так цей термін уживався до другої половини ХХ ст.

Дипломантка філософського факультету В.В. Маляренко у своїй роботі «Приватизація релігії як конвергентний процес у сучасному релігійному житті» пропонує розрізнати власне процес «приватизації релігії» як такий на рівні держави, суспільства, який полягає у перенесенні релігійних переконань зі сфери публічного або державного інтересу до приватного, надання вірі статусу справи свободи та вибору; процес приватизації на рівні кожної окремої людини – в значенні, яке надають цьому слову Р. Белла, П. Бергер, Т. Лукман та їхні послідовники, тобто «індивідуалізації», а також третій рівень цього процесу – «егосинтезацію», тобто формування «приватної релігії» як такої, що найбільше відповідає системі цінностей віруючого, сприяє його самовизначенню (за Е.І. Мартинюком) [5, с. 14].

Звісно, ця пропозиція має сенс. Можна розглядати ці поняття і в їхній історичній послідовності, що не суперечить сучасному стану релігійного життя, де вони існують у трьох своїх іпостасях, але і перше, і друге з них затьмарюють, на наш погляд, саме суть того нового, що відбувається у душах багатьох віруючих сьогодні. Можливо, приватизація релігії як термін більше відповідає відчуттям деяких релігійно налаштованих осіб у консьюмерному суспільстві, бо там радше йдеться про привласнення релігії як будь-якого товару, у цьому сенсі вживання «приватизації» не викликає зауважень, але ж навіщо навантажувати цією характеристикою термін, що сам по собі окреслює цілу епоху в розвитку релігійної свободи у її взаємовідносинах із державою та має той чи інший вираз у сьогоднішні.

Щодо вживання у нашому випадку поняття «індивідуалізація релігії», то цей термін можна застосовувати, характеризуючи релігійне життя з так званого «осьового часу» (за К. Ясперсом). Як писав І.В. Амасін, уже «у кумранській ідеології вперше пробила собі місце ідея заміни вибраності цілого етносу обраністю індивідуума» [6, с. 178]. До християнства, де ця ідея набула особливого вираження, ми ще повернемося.

Мабуть, найбільш влучним тут став би релігієзнавчий концепт «шейлаїзм», що означає приватизовану релігійність, коли індивід самостійно конструює власні релігійні переконання, не спираючись на вчення деномінації, з якою себе асоціює. Автор цього терміна Роберт Белла наводить у книзі «Звички серця» слова медсестри Шейли Ларсон, яка так описувала власну релігійність: «Я вірю в Бога. Я не релігійний фанатик. Я не можу пригадати, коли востаннє ходила у церкву. Але моя віра допомагає мені на життєвому шляху. Це шейлаїзм. Просто мій власний тоненький голос... Це просто намагатися любити себе та бути м'якою до себе. Ви знаєте, я думаю, турбуватись одне про одного. Я думаю, Він би хотів, щоб ми турбувались одне про одного» [7]. Кожне речення – це «Я», «Я», «Я», без сумніву, підпадає під «егосинтезацію». Майже тридцять років тому, пише Марк Мовесян, Роберт Белла та його співавтори вгадали термін, що описує нову американську релігію. Він вважає, що таке ставлення до релігії є уже мейнстримом релігійного життя США, але ще й досі не підпадає під дію конституційного права (Першої поправки), бо світогляд – це не релігія, розсудив суд, за яким релігія означає певний принцип організації або влади, а не щось саме по собі. «Може, шейлаїзм – це насправді не прямування за внутрішнім голосом, а голос пануючої (mainstream) культури, у цьому випадку шейлаїзм реально не про індивідуалізм, а про відповідність» [8]. Отже, виникає питання, чи потрібно всім іншим дослідникам поширювати й визначення тенденції суто американського релігійного життя на всі можливі прояви егосинтезації в інших суспільствах, коли вживання грецької мови, як у нашому випадку, робить «шейлаїзм» лише однією із форм сучасної «егосинтезації», бо їх (цих форм) було і є дуже багато в інших країнах як до, так і після виникнення терміна від імені Шейли.

Можливо, всіх дослідників поєднує нині характеристика процесу, що розглядається у понятті «пошук релігійної ідентичності». Добротна монографія О.М. Крилова «Релігійна ідентичність» описує її у семи вимірах: феноменологічному, антропологічному, історичному, соціальному, національному, теологічному та секулярному. Найбільш цікавим для проблеми, що розглядається, є останній найбільш сучасний вимір, де йдеться і про консюмеризм, і про віртуалізацію релігійного життя, але все одно автор фіксує, що новітні дослідження свідчать про те, що «молодь має сильну потребу в пошуках сенсу, який знаходить за допомогою персональної віри. Віра, на думку опитаних, може бути як у Бога, так і просто в якусь вищу силу... Віра уявляється як дещо особисте, інтимне, що людина визначає наодинці із самим собою, без релігії та церкви» [9, с. 271]. Незважаючи на те, що «релігійна ідентичність» як термін поширюється і на «егосинтезацію», за своїм масштабом він набагато ширший ніж останній і охоплює явище, що постало, ще на початку формування особистості, тому не надає нічого нового у характеристиці антропологічної зміни в релігійному житті сучасності.

Щодо сучасного розуміння ідентичності можна погодитись із Зігмундом Бауманом, по-перше, у тому, що наша індивідуальність є продуктом суспільства, банальністю, яка залежить від того, як вирішується завдання індивідуалізації. Сенс «індивідуалізації» полягає у визволенні людини від приписів її соціальної ролі – їй визначеної, нею успадкованої чи природженої [10, с. 113–116]; по-друге, така ситуація породжує питання «куди мені піти», «куди заведе мене шлях, яким я йду?» (підкреслено нами. – *Авт.*). Іншими словами, проблема, що бентежить людей наприкінці століття, охоплює не лише те, як знайти обрану ідентичність і примусити оточення визначити її, скільки у тому, яку ідентичність обрати та як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність або свої привабливі риси [10, с. 115–117].

Перехід до егосинтезації у релігійному житті констатують і сучасні психологи та антропологи. Наведемо лише декілька прикладів незалежно від релігійної орієнтації дослідників.

В інтерв'ю часопису «Тайм» відомий мислитель ХХ ст. В.М. Франкл відповідав на питання, чи бачить він тенденцію відходу від тих вірувань, які, здається, займаються тільки боротьбою одне з одним і перетяганням віруючих. «Чи означає це, запитала журналістка, що раніше чи пізніше ми прийдемо до універсальної релігії. Навпаки, відповів я, ми просуваємося не до універсальної, а до особистісної, найглибшим чином персоналізованої релігійності, за допомогою якої кожен буде у змозі спілкуватися з Богом власною, особистою, інтимною мовою». Цікаво, що, наводячи цю цитату, монах Харитон вважає, що про це саме, але в інших формулюваннях каже і Владика Григорій, коли описує устрій ІПЦ (Істинно православної церкви), тієї моделі, до якої треба прагнути, маючи на увазі принципи донесення ідеї та її самостійного вибору пересічними членами релігійних організацій [11].

Сучасний відомий іспанський антрополог Мануель Мандіанес вважає, що «індивід – це матеріальне злиття та втілення у часі і просторі природного та свідомісного. Людина чіпляється за своє «Я» та за суспільство, зумовлена ними, її спосіб мислення, релігійні почуття і відчуття свободи визначені умовами життя у певних часі та просторі. Життя християнина повинно керуватися двома принципами: індивідуалізації і солідарності (жалістю, поблажливістю, любов'ю, справедливістю), християнин повинен жити, спонуканий бажанням до вдосконалення, бажанням ставати краще (але не кращим) кожен день і перебувати відповідно до євангельських законів» [12].

Звісно, не можна оминати під час розгляду егосинтезації філософський дискурс. Огляд сучасного стану вивчення концепції розумного егоїзму на пострадянському просторі надає О.В. Патлайчук. Він не міг не згадати «Що робити» М.Г. Чернишевського. Відомо, що цей відомий письменник створював свою концепцію під впливом К.Л. Гельвеція і Л.А. Фейербаха і мав величезний вплив на свідомість принаймні двох-трьох поколінь читачів спочатку у царській Росії, а потім у СРСР.

Ми не можемо тут втриматись від цитування тієї характеристики свого морального ідеалу, що дав у романі «Що робити» М.Г. Чернишевський: «Нові люди, (прихильники теорії розумного егоїзму. – Авт.), бачиш, ... проникливий читачу, – писав він, – які хитромудрі ті шляхетні люди, і як грає у них егоїзм; не так як у тобі, государе мій, тому що задоволення знаходять вони не в тім, у чому ти, государе мій; вони, бачиш, вищу свою насолоду знаходять у тім, щоб люди, яких вони поважають, думали про них як про шляхетних людей, і для цього, государе мій, вони клопочуть і придумують усякі штуки не менш ретельно, чим ти для своїх цілей, тільки цілі у вас різні, тому і штуки придумуються не однакові тобою і ними: ти придумуєш погані, шкідливі для інших, а вони придумують чесні, корисні для інших» [13].

Ми не знаємо, скільки государів, до яких звертався М.Г. Чернишевський, поділяли його погляди у власному житті, але можемо стверджувати, що далеко не їм належала провідна роль у майбутніх перетинах розвою нашої держави. Лише після отримання незалежності в нашій країні людина була позбавлена (принаймні більшість населення) примусового прийняття пануючої ідеології. Стався справді вибух релігійності, створилися – принаймні на законодавчому рівні – всі можливості задля самостійного пошуку бажаними свого релігійного ідеалу.

Поза нашою увагою ми залишили у цій статті багато феноменів сучасного суспільного розвитку, котрі у той чи інший спосіб зумовили відтворення егосинтезації у сучасному соціумі (політичні, психологічні, економічні тощо), зосередившись лише на початковому, антропологічному змісті цього явища, але навіть і наведені ознаки дозволяють зробити деякі аргументовані висновки:

1) нині ми можемо стверджувати, що егосинтезація як конвергентний процес сучасного релігійного життя є не лише актуалізацією ролі особистості у цій царині буття людини, що реалізується як самостійний вибір тієї чи іншої віри чи з розходженням із будь-якою з них або з релігійною вірою взагалі, самостійним ставленням до будь-якої деномінації, а й тенденцією до створення особистісних релігійних уявлень, визначення їхнього місця у повсякденному житті особистості у сенсі їхньої значущості для ставлення людини до інших соціальних явищ;

2) вираз цієї тенденції розвитку релігійного життя спостерігається у зростанні ролі особистості в усіх елементах відтворення сучасної релігійності (доктринальній, культовій, організаційній) і на всіх її рівнях (особистому, груповому, регіональному, локальному тощо);

3) цей процес має свої вияви і в Україні, деякі аспекти його вивчаються, але він потребує подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Мартынюк Э.И. Особенности религиозной жизни во второй половине XX в. / Э.И. Мартынюк //Методическое пособие для учителей по всемирной истории и религиоведения для 11 класса. – Одесса :ИПКУ, 1997.
2. Мартынюк Э.И. Конвергентные процессы в религиозной жизни во второй половине XX в. /Э.И. Мартынюк //Науково-дослідний центр компаративістських досліджень релігій філософського факультету ОНУ. – Одеса, 2002.
3. Мартынюк Э.И. Програма курсу «Конвергентні процеси в релігійному житті другої половини XX століття» /Э.И. Мартынюк //Наука і релігія: Проблеми діалогу. – 2004. – Вип. 2.
4. Гегель Г. Философия религии :в 2 т. /Г. Гегель. – М. :Мысль, 1975–1977.
5. Маляренко В.В. Приватизація релігії як конвергентний процес у сучасному релігійному житті /В.В. Маляренко ;Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2005.
6. Амусин И.Д. Рукописи Мертвого моря /И.Д. Амусин. – М. :Изд-во АН СССР, 1960.
7. Шейлаїзм [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://uk.wikipedia.org/wiki/Шейлаїзм>.
8. Movsesian M. You – are – not – a – Religion [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://www.firstthings.com/blogs/firstthoughts/2013/03/you-are-not-a-Religion>.
9. Крылов А.Н. Религиозная идентичность. Индивидуальное и коллективное самосознание в постиндустриальном пространстве /А.Н. Крылов. – М. :Икар, 2012. – 306 с.
10. Бауман З. Индивидуализированное общество /З. Бауман ;пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. :Логос, 2005. – 390 с.
11. Монах Харитон. Православие по Франклу. На пути к смыслу и Истинной Церкви /Монах Харитон :доклад на семинаре ИПЦ (24 февр. 2014 г.) Ч. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=3323>.
12. Мандианес М. Христиане ХХІ века /М. Мандианес [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://lenta.co/hristiane-xxi-veka-93464>.
13. Патлайчук О.В. Айн Ренд VS. М. Чернишевський: дві російські концепції розумного егоїзму /О.В. Патлайчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1564/Patlaichuk%20.pdf?sequence=1>.

**EGOSINTEZATION AS THE CONVERGENT PROCESS
OF THE MODERN RELIGIOUS LIFE**

Olena Nykytchenko

*National University "Odessa Academy of Law",
Faculty of Psychology, Political science and Sociology, department of philosophy
Akademichna Str. 9, kab. 78, 65009, Odesa, Ukraine*

In the article the egosinteization as the convergent process of the modern religious life is characterized. The maintenance of this tendency of development of religious life is covered in increase of a role of the personality in all elements of reproduction of modern religiousness (doctrinal, cult, organizational) and at all its levels (personal, group, regional, local and t. other).

Key words: egosinteization, convergent processes, modern religious life, religious beliefs, modern religiousness.